

BO‘LAJAK MAKTAB PSIXOLOGLARIDA PEDAGOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

Mirsidikova Aziza Mirvohidovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti “Pedagogika” fakulteti

“Psixologiya” kafedrası assistent o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Bo‘lajak pedagog psixolog talabalarning kasbiy tafakkurini shakllantirish samaradorligi ixtisoslikning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda bir qator didaktik sharoitlarga erishiladi.

Kalit so‘zlari: *Tafakkur, sezgi, idrok, nutq, didaktika, funksiya, faollik, qobiliyat.*

Tafakkur — inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, obyektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni. Tafakkur atrof muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. U sezgi, idrok, tasavvurlarga qaraganda voqelikni to‘la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog‘liq ravishda namoyon bo‘ladi. Fikrlash faoliyati nutq shaklida namoyon bo‘ladi. Nutq aloqasi jarayonida insonning hissiy mushohada doirasi kengayib qolmay, orttirilgan tajriba boshqa kishilarga ham beriladi. Inson o‘zining Tafakkuri, nutqi hamda ongli xatti-harakati bilan boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. Ijtimoiy o‘zgarishlar jamiyati zamonaviy maktabga bir qator murakkab vazifalarni qo‘yadi, ularni hal qilmasdan bitiruvchilarning bilim, transformatsiya, qiymat-orientatsiya faoliyati muvaffaqiyatini ta‘minlash va shaxsning zarur fazilatlarini rivojlantirish mumkin emas: intellektual etuklik, qiyin vaziyatlarda faoliyat maqsadlarini mustaqil ravishda shakllantirish qobiliyati dunyo va odamlar bilan o‘zaro muloqot qilish, faoliyat maqsadiga erishish yo‘llarini aks ettiruvchi tanlovni amalga oshirish va turli muammolarni hal qilish uchun uning qiymatini aniqlash. Shaxsning ushbu fazilatlarini tarbiyalash asosan o‘qituvchining kelajagiga, kelajak haqida o‘ylash qobiliyatiga va oldingi tajribaga tayangan holda maqsadlarga etarlicha harakat qilishga bog‘liq. Bo‘lajak psixolog qarama-qarshiliklar bilan bog‘liq bo‘lgan mexanik tajribani boshidan kechirmaydi. Bir tomondan, tajriba o‘zlashtirilgan, boshqa tomondan, faoliyatning kutilgan natijalari " o‘z ifodasini o‘zgartirish, targ‘ib qilish, o‘quvchining rivojlanishi, uning tushunchalari va g‘oyalari, uning qarashlari va e‘tiqodlari, uning amaliy ko‘nikmalari va ko‘nikmalarni rivojlantirishga bog‘liqdir. "(Yu.N.Kulutkin).

Bo'lajak pedagog psixolog talabalarning kasbiy tafakkurini shakllantirish samaradorligi ixtisoslikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda birqator didaktik sharoitlarga erishiladi, professional yo'naltirilgan yaxlit tizimini ta'minlash qaysi o'quv jarayonida va davr mobaynida talabalarning intellektual faoliyat pedagogik amaliyot. Bunday didaktik sharoitlar quyidagilardir:

- ta'lim mazmunini takomillashtirish va takomillashtirish buning yo'nalishini kuchaytirish uchun asosiy tsikldagi ob'ektlar talabalarning kasbiy tafakkurini shakllantirish mazmuni;

- talabalarni qaror qabul qilish jarayoniga muntazam ravishda kiritish odatda muammolarni aks ettiruvchi professional pedagogik vazifalar kelajakdagi tarix o'qituvchilari ishida yuzaga keladigan vaziyatlar;

- yetakchi nazariy va amaliy mashg'ulotlarda ishlashtalabalar muammolarini hal qilishning maxsus usullari bo'yicha o'quv fanlari, kelajakdagi professional faoliyat bilan bevosita bog'liq tarix o'qituvchilari; ushbu usullarni umumlashtirilgan metodlar darajasiga ko'tarish vashuningdek, talabalarning bilim olish qobiliyati va ko'nikmalari;

- faoliyatning mazmuni, shakllari va usullarini maksimal darajada yaqinlashtirish talabalar o'quv mashg'ulotlarida ularning amaliy shartlari va xususiyatlariga ega maktabda professional faoliyat.

Didaktik qobiliyat- kasbiy mahorat, shunchaki bilimlarni osonroq, hammabop va tushunarli qilib, o'quvchilar ongiga yetkazib berish qobiliyatiningina emas, balki shu bilan birga o'quvchilarning mustaqil ishlarini, ularning bilish faolligini oqilona va mohirlik bilan boshqarib, ularni kerakli tomonga yo'naltirib turishdan iborat qobiliyatni ham o'z ichiga oladi.. Shuning uchun ham o'quv materialini o'ziga qarab tanlaydilar. qobiliyatli, tajribali o'qituvchilar esa o'zlarini o'quvchi o'rniga qo'yib, kattalar uchun aniq, ravshan va tushunarli bo'lgan material o'quvchilar uchun noaniq va tushunarsiz bo'lishi mumkin degan nuqtai nazarda bo'ladilar. Shuning uchun ham bunday o'quvchilar materialning xarakteri va uni bayon etish usullarini alohida o'ylab ko'rib rejalashtiradilar. Materialni bayon etish jarayonida qobilyatli o'qituvchi uchun o'quvchilarning qanday tushunayotganliklari va zarur bo'lganda dars bayonotiga alohida e'tibor berishga intilayotganliklari kabi qator belgilarga qarab to'g'ri tasavvur qilib, xulosa chiqara oladi. Ana shunday pedagogik qobiliyatni aniqlash uchun psixolog N.Gonobolin juda qulay test tavsiya etadi. Bu testga ko'ra bilish xarakteridagi matnda o'qituvchining fikri ayrim sinf o'quvchilari uchun qiyin deb hisoblangan qismlarni alohida ko'rsatib, nima uchun bu qismlarning qiyinligini tushuntirib berish, shunday so'ng esa matnni o'quvchilarga yengil va ularning o'zlashtirilishi uchun qulay qilib tuzish tavsiya etiladi. Qobiliyatli o'qituvchi shu bilan bir qatorda materialni o'zlashtirish, o'quvchilarga bir oz nafas olib, o'zlariga kelib olishlari va o'z diqqat –

e'tiborlarini bir joyga qo'yib, ayrim qo'zg'alishlarni «so'ndirib», boshqalarni esa jadallashtirib, ularning bo'shashaganligini, sustligini va loqaydligini yengishlari uchun zamin tayyorlash zarurligini ham nazarda tutadi. Bunday o'qituvchi zarur sharoit yaratilmaguncha darsni boshlamaydi.

Perseptiv qobiliyat – bu o'quvchining, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira bilish, psixologik kuzatuvchanlik, o'quvchi shaxsining vaqtinchalik psixik holatlari bilan bog'liq nozik tomonlarini tushuna bilishdan iborat qobiliyatdir. Qobiliyatli o'qituvchi bolalarning har qanday mayda - chuyda hatti – harakatlarida, yorqin ifodalanadigan ayrim tashqi holatlarida hamda ularning ichki dunyosida yuzaga keladigan o'zgarishlarni sezdirmasdan bilib oladi. Ana shunday hollarda o'quvchilar: «Muhabbat opa kimningdir kayfiyatida o'zgarishlar bo'lsa yoki kimdir darsga tayyorlanmasdan kelgan bo'lsa ko'ziga qaraboq bilib oladi», deydilar.

Nutq qobiliyati - kishining o'z tuyg'u – hislarini nutq yordamida, shu bilan birga mimika va pantomimika yordamida aniq va ravshan qilib ifodalab berish qobiliyatidir. O'qituvchidan o'quvchilarga uzatiladigan axborot, asosan, ikkinchi signal tizimi – nutq orqali beriladi. Bunda mazmun jihatdan uning ichki va tashqi xususiyatlari nazarda tutiladi. («Biz uchun adabiyot o'qituvchimiz – Nazira opaning darsini eshitishdan katta lazzat yo'q. Nazira opamlar shu qadar yaxshi va chiroylik qilib gapiradilarki, hatto tanaffusga chalinadigan qo'ng'iroq ham xalaqit beradi»). Darsda qobiliyatli o'quvchining nutqi hamma vaqt o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi materialni tushuntiradimi, o'quvchilar javobini sharhlab beradimi, o'quvchilar javobini, ularning xatti – harakatlari yoki xulq - atvorini ma'qullaydimi yoki tanbeh beradimi, xullas nima qilishidan qat'iy nazar, nutqi hamma vaqt o'zining ishonchliligi, jozibadorligi kabi ichki quvvat bilan alohida ajralib turishi lozim. O'qituvchi nutqi, uning talaffuzi aniq, ravshan, oddiy va o'quvchilar uchun tushunarli bo'lishi kerak. Beriladigan axborotlar shunday tuzilishi kerakki, bunda o'quvchilarning fikru – zikri va diqqat – e'tiborini faollashtiradigan bo'lsin. Buning uchun esa o'qituvchi o'rtaga savol tashlab, asta sekinlik bilan o'quvchilarni to'g'ri javobga olib keladi, o'quvchilarning diqqat – e'tiborini faollashtiruvchi («Bunda ayniqsa ziyrak bo'ling!», «O'ylab , yana o'ylab ko'ring!») so'z va iboralarni o'z me'yorida ishlatiladi. O'qituvchi uzun jummalarni, murakkab og'zaki izohlarni, qiyin atamalarni va zarurati bo'lmasa, utrli ta'riflarni ishlatmasligi lozim. Shu bilan birga o'qituvchi shuni hisobga olishi kerakki, o'qituvchining lo'nda – lo'nda bo'lib chiqqan qisqa nutqi ko'p hollarda o'quvchilarga tushunarsiz bo'lib qolar ekan. O'qituvchining o'z o'rnida ishlatiladigan hazil aralash va xayrihohlik bildiruvchi arzimagan kinoyali nutqi o'quvchilarni juda jonlantirib, o'quvchilar tomonidan o'ta yaxshi qabul qilinarkan. Shoshqoloqlik nutq bilim o'zlashtirishiga xalaqit berib, bolalarni tez toliqtiradi va

muhofaza qiluvchi tormozlanishni yuzaga keltiradi. O'ta sekin nutq lanjlik va zerikishga olib keladi. Nutqning balandligi - qattiq gapirish ham xuddi shu singari hollarga olib keladi. Haddan tashqari qattiq, keskin, baqirib gapirish o'quvchilarning asabiga tegib, ularni tez toliqtirib, muhofaza qiluvchi tormozlanishni yuzaga keltiradi. Mana shu yerda sharq mutafakkirlaridan Nasriddin Tusiyning «...o'qituvchi nutqi hech qachon va hech qayerda zaharli qo'pol yoki qattiq bo'lishi mumkin emas. Dars paytida o'qituvchining o'zini tuta olmasligi ishni buzishi mumkin»... degan nasihatini keltirishimiz juda muhim bo'lardi. O'qituvchining bo'sh, past ovozi yomon eshitiladi. Nutqi imo ishoralar turli keskin harakatlar tajribali o'qituvchilarda o'z meyorida ishlatiladi. Lekin bir xildagi tinimsiz harakatlarning haddan tashqari ko'p bo'lishi kishining asabiga tegadi.

Tashkilotchilik qobiliyati- bu birinchidan o'quvilar jamoasini uyushtira bilish bunda jamoanijiplashtira olish va ikkinchidan o'zining shaxsiy ishini to'g'ri tashkil qila olish qobiliyatidir.

O'qituvchining o'z ishini tashkil qila bilishi deganda, uning o'z ishini to'g'ri rejalashtirib, uni nazorat qila olishi nazarda tutiladi. Tajribali o'qituvchilarda vaqtga nisbatan o'ziga xos sezuvchanlik – ishni vaqtarbiya bo'yicha to'g'ri taqsimlab, mo'ljallangan vaqtdan to'g'ri foydalana olish ko'nikmasi paydo bo'ladi. Dars davomida albatta, ko'p hollarda vaqtni behuda yo'qotish ham mumkin. Lekin bu yo'qolgan dars rejasini tuzatish zaruriyati tuzilgan hollarda bo'lishi mumkin. Tajribali o'qituvchilar vaqtni seza bilishni o'rganish uchun dars rejasini yoki matnda vaqtni nazorat qilish uchun belgilar olib borishni tavsiya etadilar. Jumladan: darsning 10, 20, 30 va boshqa daqiqalari davomida mabodo ko'zda tutilmagan vaqt ortib qolgan taqdirda foydalanish uchun qanday qo'shimcha materiallarni tayyorlash yoki vaqt yetmay qolgan taqdirda qanday materialni keyingi darsga qoldirish mumkinligi haqida maslahat beradilar.

Avtoritar qobiliyat – bu o'quvchilarga bevosita emosional irodaviy ta'sir etib, ularda obro' ortira bilishdan iborat qobiliyatdir. Garchan o'qituvchining o'z fanini mukammal bilishi, sezgirligi va xushmuomalaligi asosida qozoniladi.

Avtoritar qobiliyat o'qituvchining rostgo'yli, irodaviy uddaburonligi, o'zini tuta bilishi, farosatliligi, talabchanligi kabi irodaviy xislatlarga ma'naviy va ma'rifiy e'tiqodni singdira olganligiga ishonchi kabi xislatlarga ham bog'liqdir.

O'quvchilar (ayniqsa, o'g'il bolalar, o'spirinlar – buni alohida ta'kidlab o'tishi kerak) talab qilishni biladigan, o'quvchilarni majbur qilmagan va do'q - po'pisa qilmagan, shu bilan birga behuda rasmiyatchilikka yo'l qo'ymagan holda o'z aytganini qildiradi oladigan o'qituvchilarni juda hurmat qiladilar.

Kommunikativ qobiliyat– bu bolalar bilan muloqotda bo‘lishga, o‘quvchilarga yondashish uchun to‘g‘ri yo‘l topa bilishiga, ular bilan pedagogik nuqtai – nazardan maqsadga muvofiq o‘zaro aloqa bog‘lashga pedagogik taktning mavjudligiga qaratilgan qobiliyatdir.

Pedagogik takt psixologiyasini o‘rganishda psixolog I.V. Straxov benihoya katta hissa qo‘shgan. Uning fikricha bunda muhimi - o‘quvchilarga ta’sir etishning eng qulay usullarini topa bilish tarbiyaviy ta’sirni qo‘llashda maqsadga muvofiq pedagogik choralarga e’tibor berish, aniq pedagogik vazifalarni hisobga olish, o‘quvchi shaxsining psixologik xususiyatlari va uning imkoniyatlari hamda mazkur pedagogik holatlarini hisobga olish zarurdir. Pedagogik taktning yaqqol ifodalaridan biri – har qanday pedagogik ta’sirga nisbatan qo‘llaniladigan chora – tadbirlarni (rag‘batlantirish, jazolash, pand–nasihat) his eta bilishdan iboratdir.

Pedagogik xayol – bu kishining o‘quvchilar shaxsini tarbiyaviy tomondan loyihalashtirishda o‘z ish – harakatlarining natijasini oldindan ko‘ra bilishda namoyon bo‘ladigan qobiliyatdir. Bu qobiliyat o‘qituvchi ma’lum o‘quvchidan kelgusiga kim chiqishini ko‘z oldiga keltirishida, tarbiyalanuvchilardan u yoki bu xildagi xislatlarni o‘z rivojlanishini oldindan ko‘ra bilishida namoyon bo‘ladi. Bu qobiliyat pedagogik optimizm tarbiyaning kuchiga o‘quvchilarga bo‘lgan ishonch bilan bog‘liqdir. Shuning uchun ham o‘quvchilar ayrim o‘qituvchilar to‘g‘risida: «Axmat akamlar, ichimizdagi eng yaramaslarga ham ishonchlarini yo‘qotmasdilar, shuning uchun ham biz ularni hurmat qilardik», degan fikrlarni izhor qilardilar.

Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati- bu qobiliyat bir vaqtning o‘zida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olishda namoyon bo‘lib, o‘qituvchi ishida g‘oyat muhim ahamiyatga egadir. Qobiliyatli, tajribali o‘qituvchi o‘zining diqqat e’tiborini o‘quv materialini qanday bayon etilishiga, uning mazmuniga, o‘z fikrlarini atroflicha qilib qanday ochib berishiga yki o‘quvchi fikriga baralla qaratadi va shu bilan birga bir vaqtning o‘zida barcha o‘quvchilarni kuzatib, ularni toliqqan toliqmaganliga e’tiborli yoki e’tiborsizligiga, darsni tushunish tushunmasligiga ahamiyat berib, o‘quvchilarning intizomini kuzatadi hamda oqibat natijada o‘zining shaxsiy xulq atvoriga (yurish turishiga, o‘zining qanday tutishga mimika va pontamimikasiga) e’tibor beradi. Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan qobiliyatlardan tashqari o‘qituvchi inson shaxsining maqsad sari intilishi, uddaburonik, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi qator ijobiy xislatlariga ega bo‘lishi lozim. U o‘quvchilarni tarbiyalar ekan, o‘zining xulq-atvori, yurish- turishi, xullas, butun o‘qituvchilik shaxsi bilan o‘quvchilarga o‘rnak bo‘lishi kerak. O‘qituvchining o‘zini qo‘lga ola bilishi muhim ahamiyatga egadir.¹

A.V. Brushlinskiy har qanday fikrlash (hech bo‘lmaganda minimal darajada) ijodiydir va shuning uchun reproduktiv tafakkur mavjud emas, degan xulosani asoslab berdi, natijada tafakkur va ijodkorlik o‘rtasidagi munosabatlarning yangi talqini berildi. Mutaxassisning rivojlangan, etuk tafakkuri ishlab chiqarish maqsadlarini belgilash, kasbiy muammolarni ijodiy hal qilish, o‘quv va ta‘lim jarayonida olingan bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalardan foydalanish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Kasbiy faoliyat. Asl fikrlaydigan mutaxassis tavakkal qilishga va o‘z qarori uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir. Fikrlashning ijodiy tabiati muammoni ko‘rish, yuzaga kelgan qarama-qarshilikni shakllantirish va hal qilish, muammoni hal qilishning mumkin bo‘lgan ijodiy usullarini tahlil qilish, ulardan eng maqbulini tanlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Kasbiy fikrlash biz uchun muammolarni izlash, aniqlash va hal qilishning eng yuqori kognitiv jarayoni sifatida ko‘rib chiqiladi, tushunarli va o‘zgartirilgan voqelikning tashqi aniqlanmagan, yashirin xususiyatlarini ochib beradi. Ijodiy kasbiy fikrlash - bu yangi mahsulotni yaratish va uni yaratishning kognitiv faoliyatida yangi shakllanishlar bilan tavsiflangan fikrlash turlaridan biri.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz – T.: “O‘zbekiston”, 2016.
2. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz - T.: “O‘zbekiston”, 2017.
3. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz - T.: “O‘zbekiston”, 2017.
4. Z.Nishanova, P.Ergashev “Oliy maktab psixologiyasi” Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 100066, Toshkent 2000 y B.66-67
5. “Ta‘lim samaradorligini oshirish yo‘llari” mavzusidagi seminar-trening materiallari. –T., 2002 y.
6. G‘oziyev E.G‘.Umumiy psixologiya.”Universitet” nashriyoti.,2004.-77 b